

نگاهی به گنجینه‌ای از مردم شناسی، ادبیات عامیانه، موسیقی و رفتارشناسی دوره قاجار از زبان یک کارگردان

تهران (پانا) - رضا کوچک‌زاده کارگردان و پژوهشگر تئاتر معتقد است، در برخی از نسخه‌های تعزیه حاشیه‌نویسی‌هایی وجود دارد که از خود مجالس نوشته شده مهم‌تر هستند.

رضا کوچک‌زاده کارگردان و پژوهشگر تئاتر در گفتگویی با روابط عمومی خانه تعزیه و نمایشگاه، به روایت نسخه خوانان، که به همت او و یاری خانه تعزیه از نسخه‌های شبیه خوانی دوره قاجار برگزار می‌شود گفت: در برخی از این نسخه‌ها حاشیه‌نویسی‌هایی وجود داشت که از خود مجالس نوشته شده مهم‌تر می‌شدند و ما را به بخشی از تاریخ پنهان مانده هنرهای نمایشی رساند که خیلی برای خود ما شگفت‌انگیز بود. اینها اسنادی هستند از زمانی که تاریخ‌نگاری دراماتیک وجود نداشته و به همین سبب این مجموعه گنجینه بزرگی از مردم‌شناسی، ادبیات عامیانه، موسیقی، رفتارشناسی و بسیاری دیگر از ارزشهاست و برای من که کارگردانی خوانده‌ام، مهم‌ترین بخش این اسناد این بود که سبب شد من با نیای نمایشی خود آشنا شوم چون عملاً پیش از این چیزی در این مورد نمی‌دانستیم.

* از مجموعه آثار موجود در نمایشگاه، به روایت نسخه خوانان، بگویید، از منظر تاریخی، پژوهشی، فلسفی و هنری حائز اهمیتند؟

بله، کار روی این مجموعه از حدود سال ۸۳ و در کتابخانه مجلس آغاز شد و در نهایت منجر به چاپ کتاب، فهرست توصیفی شبیه‌نامه‌ها، های دوره قاجار، شد، در فرایند تکمیل این کتاب برای چاپ و عرضه نشانه‌هایی از تکیه دولت در این نسخ مشاهده شد و سال‌های نگارش که معمولاً در شبیه‌نامه‌ها نیست و گاه مهر نویسندگان نیز روی برخی از آثار دیده می‌شد که جذابیت آن را بسیار بیشتر کرد. تا آن زمان پژوهشگران ایرانی اینقدر اطلاعات دقیقی از شبیه‌خوانی به دست نیاورده بودند، مثلاً بهرام بیضایی در کتاب نمایش در ایران می‌گوید هیچ یک از شبیه‌گردانان و شبیه‌نویسان افرادی فنی نبودند در حالی که ما در این نسخه‌ها نشانه‌هایی پیدا کردیم که نشان می‌داد این افراد به شدت فنی، کارگردان، دراماتورژ و نمایشنامه‌نویس واقعی بوده‌اند. در برخی از این نسخه‌ها حاشیه‌نویسی‌هایی وجود داشت که از خود مجالس نوشته شده مهم‌تر می‌شدند و ما را به بخشی از تاریخ پنهان مانده هنرهای نمایشی رساند که خیلی برای خود ما شگفت‌انگیز بود. اینها اسنادی هستند از زمانی که تاریخ‌نگاری دراماتیک وجود نداشته و به همین سبب این مجموعه گنجینه بزرگی از مردم‌شناسی، ادبیات عامیانه، موسیقی، رفتارشناسی و بسیاری دیگر از ارزشهاست و برای من که کارگردانی خوانده‌ام مهم‌ترین بخش این اسناد این بود که سبب شد من با نیای نمایشی خود آشنا شوم چون عملاً پیش از این چیزی در این مورد نمی‌دانستیم.

* پس این نسخ بعد دراماتیک هم دارند؟

- بله اساساً چون شبیه‌خوانی هنر مردمی است و به صورت گسترده با توده مردم سر و کار دارد. در این نسخه‌ها می‌توان دید که هنرمندان و شبیه‌خوانان چقدر خلاقیت به خرج داده‌اند و چقدر از ادبیات داستانی شبیه‌خوانی زمان خود فاصله گرفته و وارد ابعاد خلاقیت و نوآوری شده‌اند. این نشان‌دهنده تیزهوشی نویسندگان و در درجه بعد شبیه‌گردان بوده است که از مرزهای چهارچوب‌های سنتی عدول نمی‌کرده اما تن به کلیشه‌ها نیز نمی‌داده است. هم زمان و از طرفی دیگر بخش‌هایی پنهان مانده از تاریخ در این نسخ‌ها قابل مشاهده است، تاریخ رسمی و تاریخ شاهان است و ما اینجا با تاریخ مردمان روبه‌رو هستیم. در عین حال شبیه‌خوانی یکی از جلوگاه‌های بزرگ دموکراسی در ایران

بوده؛ZWNJ&است، شما فقط در جایی مانند تکیه دولت می؛ZWNJ&توانستید شاه و مردم عادی را کنار یکدیگر و گریه؛ZWNJ&کنان برای یک واقعه ببینید. درحالی؛ZWNJ&که در زندگی عادی معمولا مردم حتی به قصر شاهی هم نمی؛ZWNJ&توانستند نزدیک شوند اما در این اجراها همه در تکیه دولت به شکلی دایره؛ZWNJ&وار و در کنار یکدیگر بدون طبقه می؛ZWNJ&ایستادند.

* یکی از مسایلی که همیشه دغدغه هنرمندان بوده؛ZWNJ& و هست، نوع ارتباط؛ZWNJ&گیری با مخاطب است، شما در حال برگزاری نمایشگاهی هستید با موضوع شبیه؛ZWNJ&خوانی که در محرم برپا می؛ZWNJ&شود، آیا این نمایشگاه صرفا یک نمایشگاه پوستر است یا بنا دارید بر اساس این شبیه نامه؛ZWNJ&ها اجراهایی نیز طراحی شود؟
- در تعریف برنامه ما اجرا پیش؛ZWNJ&بینی نشده؛ZWNJ&است چون در دهه؛ZWNJ&ای به سر می؛ZWNJ&بریم که همه اجراگران گاهی تا چهار اجرا در روز دارند و سرشان شلوغ است ولی یک برنامه گسترده؛ZWNJ&تر از این دیده بودیم با اجراهای نمونه وار از مجلسی نمونه با متنی درجه یک و اجراگران برتر که به شکل کارگردانی شده؛ZWNJ&اجرا شود. بخش مهمی؛ZWNJ&از این متن؛ZWNJ&هایی که شناسایی شده؛ZWNJ&اند متونی هستند که به نظر من همه به روز هستند و همین امروز اگر درست و در جای خود اجرا شوند برای مخاطب جذاب خواهند بود.

* گفتید یکسری از شبیه نامه؛ZWNJ&ها امضا و مهر داشته اند، آیا کسی از این هنرمندان بوده؛ZWNJ&اند که نام آشنا باشند؟
- بله، نام آشنا بوده؛ZWNJ&اند اما افسانه؛ZWNJ&هایی اطرافشان تنیده شده؛ZWNJ&است، البته افسانه به معنی خوب آن؛ به نظر می؛ZWNJ&رسد تا امروزی که با یکدیگر صحبت می؛ZWNJ&کنیم، تنها سندهای واقعی یافته شده؛ZWNJ&از میرزا محمدتقی تعزیه؛ZWNJ&گردان که شبیه؛ZWNJ&گردان دوره محمدشاه و اوایل دوره ناصر است و مهم تر از آن برادرزاده اش میرزا محمدباقر معین البکا در این مجموعه یافته شده؛ZWNJ&است.

* ایشان شخصیت شناخته شده؛ZWNJ&ای است، از نسخه؛ZWNJ&های او چه چیزهایی به دست آمده است؟
- ما تابحال از این هنرمندان سند نداشتیم و چون سندی وجود نداشت بزرگان ما با حدس و گمان از اینها یاد می؛ZWNJ&کردند و همه می؛ZWNJ&گفتند که این دو نفر تغییر و تحول بسیاری در شبیه؛ZWNJ&خوانی ایجاد کرده اند اما سندی دال بر این گفته وجود نداشت و شواهد تنها سینه به سینه نقل شده؛ZWNJ&بود. ما اینجا برای اولین بار نسخه؛ZWNJ&های این دو را پیدا کردیم که دست نویس خود آنها بود و مهم تر از این نسخه؛ZWNJ&ها حاشیه نگاری؛ZWNJ&های دور و پشت آنهاست، هم اینکه از این نسخ متوجه شدیم معین البکا یک وظیفه بزرگتری داشت که ما تا به امروز نمی؛ZWNJ&دانستیم، او به نوعی وظیفه مدیریت تعزیه کشور را بر عهده داشته و نسخه؛ZWNJ&های تازه را معین البکا می؛ZWNJ&بایست با اصطلاح؛ZWNJ&خط معین البکا صحیح است؛ZWNJ&تایید می؛ZWNJ&کرد و زیر آن نکات ضعف مجلس را هم می؛ZWNJ&نوشت، این نشان دهنده یکی از طلایه؛ZWNJ&داران نقد دراماتیک در ایران است. او حتی در مجلس خود نیز چنین انتقاداتی را روا می؛ZWNJ&داشت که نشانه خودآگاهی، دانش و اشرافی است که به فن خود داشته؛ZWNJ&است. محمد باقر معین البکا مرزهای شبیه؛ZWNJ&خوانی را به یکباره افزایش می؛ZWNJ&دهد و این عمل را از تعزیه؛ZWNJ&خوانی که نوعی اجراگری دینی صرف است به شبیه؛ZWNJ&خوانی تغییر می؛ZWNJ&دهد که هنری دینی و پیشتاز است. در هنگام نوشتن مجلس؛ZWNJ&ها مرتب در حال دگردیسی بوده؛ZWNJ& و همپای جامعه رشد می؛ZWNJ&کرده است، برای مثال در دوره قاجار جامعه با گسترش روابط دیپلماتیک روبه؛ZWNJ&رو بود و دیگر تنها مخاطبان مسلمان در تکیه دولت حضور پیدا نمی؛ZWNJ&کردند بلکه مخاطبان غیر مسلمان نیز در این مراسم برای تماشا حضور می؛ZWNJ&یافتند پس معین البکا شخصیتی به نام زن نصرانی می؛ZWNJ&نویسد که تمام خارجیان را تحت تاثیر خود قرار می؛ZWNJ&دهد، یا حتی گوشه سفیر اروپایی را می؛ZWNJ&نویسد. این تیزهوشی و پیشتازی هنرمندی است که از جامعه خود خیلی جلوتر است و حتی ابزاری تازه برای ارائه این هنر دینی تولید می؛ZWNJ&کند، مثلا بالابری ایجاد می؛ZWNJ&کند تا جبرئیل نه از روی زمین که از آسمان به زمین بیاید، حیوانات را وارد تعزیه می؛ZWNJ&کند و به آنها نقش می؛ZWNJ&دهد اما ما متاسفانه این نبوغ را طرد کردیم و اسنادش را نیز نگه نداشتیم. امروزه برای پیدا کردن یک سند عمری از ما تلف می؛ZWNJ&شود.